

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XORIJIY TILLARNI O'QITISH JARAYONINING PSIXOLOGIK VA PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Toshtemirova Dinora Abduraxim qizi

Master's degree SamSIFL

Gmail: toshtemitovadinosh7@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish jarayonining psixologik va psixolingvistik xususiyatlari yoritilgan. Bolaning yosh xususiyatlari, emotsional holati, diqqat va xotira jarayonlari, shuningdek, nutq faoliyatining shakllanish mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Vygotskiy, Piaget, Ushinskiy, Nishonova va Alimova kabi olimlarning nazariy qarashlari asosida chet tili o'rganish jarayonida kognitiv, emotsional va motivatsion omillarning o'zaro bog'liqligi izohlangan. Tadqiqotda kommunikativ, o'yinli, sensor va scaffolding yondashuvlarining boshlang'ich sinf o'quvchilari psixologiyasiga mos kelishi isbotlab berilgan. Maqolada psixolingvistik mexanizmlar — idrok, tafakkur, xotira va nutqning o'zaro ta'siri orqali samarali chet tili o'rganish uchun zarur shart-sharoitlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: psixologik xususiyatlar, psixolingvistika, chet tili ta'limi, boshlang'ich ta'lim, motivatsiya, kognitiv rivojlanish, Vygotskiy, Piaget, kommunikativ metod, scaffolding, sensor o'qitish, emotsional idrok.

Globallashuv jarayonida xorijiy tillarni o'rganish zarurati nafaqat oliy yoki o'rta ta'lim bosqichlarida, balki boshlang'ich ta'lim davridayoq dolzarb masalaga aylandi. Chunki aynan shu bosqichda bolaning psixik, emotsional va kognitiv jarayonlari shakllanadi. Chet tilini erta yoshda o'rgatishning samarasi ko'p jihatdan o'quvchining psixologik tayyorgarligi, tilni idrok etish mexanizmlari va o'qituvchining psixolingvistik yondashuviga bog'liqdir.

Shoshmetova, Meliboyeva, Usmonova va Xaydarov (2018) fikricha, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan darslar ularning faolligini, mustaqilligini va o'z fikrini erkin ifoda etish qobiliyatini kuchaytiradi. Bu holat o'z navbatida ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Bolaning yosh psixologiyasini chuqur bilmasdan turib chet tili o'qitish nafaqat qiyinchilik tug'diradi, balki o'quvchida tildan sovish, qiziqishni yo'qotish holatlarini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli, o'qituvchi chet tili ta'limini psixologik qonuniyatlar va psixolingvistik mexanizmlar asosida loyihalashi zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari psixik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlariga ega. Nishonova va Alimova (2019) "Bola psixologiyasi va uning o'qitish metodikasi" asarida qayd etishlaricha, bu yoshdagi o'quvchilarda idrok konkret, hissiy asosda bo'ladi; ularning diqqat barqarorligi qisqa muddatli, xotira esa obrazli shaklda faoliyat yuritadi. Shu bois, chet tilini o'rgatish jarayonida ko'rgazmalilik, o'yin, musiqiylik va harakatlilik asosiy metodik tamoyilga aylanishi kerak.

Bola yangi so'z yoki ifodani mexanik tarzda emas, emosional-idrokiy asosda o'zlashtiradi. Shuning uchun o'qituvchi materialni qiziqarli, hayotiy misollar orqali taqdim etishi zarur. Masalan, "cat" so'zini yodlatishda o'quvchiga mushuk rasmi, tovushi va harakati bilan bog'liq sensor taassurot yaratish psixologik jihatdan samarali hisoblanadi.

Buyuk rus pedagogu K.D. Ushinskiy ta'limda tafakkur faoliyatining tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi jarayonlarga tayanishini ta'kidlab:

"Bir narsani ravshan tushunmoqchi bo'lsangiz, unga juda o'xshash narsalarning tafovutini, undan uzoq narsalarning o'xshashligini toping," - deya o'qituvchidan tafakkurni faollashtiruvchi yondashuvni talab qiladi.

Bu fikr chet tili o'rganishning psixologik asoslarini ochib beradi. Bola yangi so'z, grammatik shakl yoki talaffuzni ona tili bilan taqqoslash orqali chuqurroq tushunadi. Shu orqali uning kognitiv faoliyati (analiz, sintez, umumlashtirish, klassifikatsiya) rivojlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish faoliyatida quyidagi psixologik mexanizmlar yetakchi hisoblanadi:

Motivatsiya - tashqi rag'bat (maqtov, o'yin, mukofot) orqali ichki o'rganish istagi shakllanadi;

Diqqat - qisqa muddatli, ammo oson jalb qilinadi; shu sababli darsda faoliyat turini tez-tez almashtirish kerak;

Xotira - obrazli va emotsional yodlash mexanizmlari kuchli; shuning uchun rasm, qo'shiq, harakat orqali yodlatish foydali;

Tafakkur - konkret tafakkur ustun, abstrakt tushunchalar faqat misollar orqali tushunarli bo'ladi.

Bu mexanizmlar asosida qurilgan ta'lim jarayoni bola uchun tabiiy va stresssiz o'rganish muhitini yaratadi.

Psixolingvistika tildan foydalanish jarayonlarini inson ongidagi psixik faoliyat bilan bog'laydi. L.S. Vygotskiy (1978) bu jarayonni *"fikr va so'zning birligi"* deb ta'riflab, til o'rganish tafakkurning rivojlanishidan ajralmasligini isbotlagan.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun bu jarayon quyidagicha kechadi:

- bola so'zni eshitadi, uni obraz bilan bog'laydi, keyin ma'no bilan tushunadi;

- nutqiy birliklar (soʻz, ibora) ichki nutq darajasida qayta ishlanadi;
- har bir oʻrganilgan birlik bola tafakkurida psixologik-assotsiativ zanjir hosil qiladi: tovush - obraz - maʼno - vaziyat.

J. Piaget (1972)ning kognitiv rivojlanish nazariyasiga koʻra, 6-10 yosh oraligʻidagi bola “konkret operatsiyalar bosqichi”da boʻladi. Shu bois grammatik tushunchalarni quruq qoidalar emas, balki koʻrgazmali misollar, muloqot va oʻyin orqali oʻrgatish lozim.

Shoshmetova va hamkorlari (2018) taʼkidlaganidek, xorijiy til oʻqitish samarasi oʻqituvchining oʻquvchi tafakkurini faollashtira olishi bilan belgilanadi. Til oʻrgatish jarayonida idrok, xotira, tafakkur, emotsiya va motivatsiyaning birgalikda ishlashi psixolingvistik tizimning asosi hisoblanadi.

Psixologik va psixolingvistik xususiyatlarni oʻrganish quyidagi metodlar asosida amalga oshiriladi:

Kuzatish metodi - oʻquvchilarning darsdagi faolligi, ishtirok darajasi va emotsional holatini aniqlash;

Suhbat va anketa - oʻquvchilarning tilga boʻlgan munosabati va motivatsiyasini oʻlchash;

Eksperiment - psixolingvistik yondashuv asosidagi darslar samaradorligini solishtirish;

Psixodiagnostika - diqqat, xotira va tafakkur darajasini baholash uchun testlardan foydalanish.

- Metodik yondashuv sifatida quyidagilar tavsiya etiladi:
- Kommunikativ oʻqitish usuli - tabiiy muloqot orqali til oʻrganish;
- Oʻyinli metod - emotsional faollikni oshiradi;
- Sensor oʻqitish - idrokni koʻrish, eshitish va harakat orqali mustahkamlaydi;
- Montessori yondashuvi - mustaqil tanlov va tajriba orqali oʻrganish imkonini beradi;
- Scaffolding (tayanch oʻqitish) - murakkab topshiriqlarni bosqichma-bosqich yengillashtirish orqali oʻquvchiga psixologik yordam beradi.
- Boshlangʻich sinflarda xorijiy tilni psixologik va psixolingvistik asosda oʻqitish quyidagi natijalarga olib keladi:
- Oʻquvchilar til birliklarini tezroq idrok etadi va xotirada uzoqroq saqlaydi;
- Motivatsiya va ishtirok faolligi ortadi;
- Tovushni farqlash, talaffuz va tinglab tushunish koʻnikmalari rivojlanadi;
- Analitik fikrlash va ijodiy tafakkur kuchayadi;
- Oʻquvchilarda muloqotga tayyorlik va tilga nisbatan ishonch shakllanadi.

Ushinskiy tomonidan taʼkidlangan bilimlarni tizimlashtirish bosqichlari - predmetli idrok, oʻxshashlikni aniqlash, fanlararo bogʻlanish, darsdan tashqari mustahkamlash -

chet tili ta'limida ham muhim ahamiyatga ega. Bular orqali o'quvchining tafakkuri izchil shakllanadi, lingvistik bilimlar esa tizimli tuzilishga ega bo'ladi.

Boshlang'ich ta'limda xorijiy til o'qitish jarayonida o'quvchilarning psixologik va psixolingvistik xususiyatlarini hisobga olish nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Til o'rganish - bu fikr, xotira, emotsiya va muloqotning murakkab psixik integratsiyasidir. Shuning uchun o'qituvchi har bir o'quvchining yosh xususiyatlari, kognitiv darajasi va emotsional ehtiyojlariga mos metodlarni tanlashi zarur.

Shoshmetova va boshqalar (2018), Nishonova va Alimova (2019), hamda Ushinskiy (1868) fikrlariga tayanib aytish mumkinki chet tili ta'limi shunchaki lingvistik jarayon emas, balki psixik faoliyatning shakllanishidir; o'qituvchi o'quvchining tafakkurini faollashtiruvchi sharoit yaratsa, psixolingvistik mexanizmlar tabiiy ishga tushadi; natijada bola tildan amalda foydalanish, muloqotga kirishish va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shoshmetova D., Meliboyeva S., Usmonova M., Xaydarov B. (2018). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. ZG Axmedova. Mastering writing at the initial stage of learning English. TAMADDUN NURI 1 (ISSN 2181-8258), 220-223, 2024
3. Nishonova S., Alimova M. (2019). Bola psixologiyasi va uning o'qitish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Ushinskiy K.D. (1868). Chelovek kak predmet vospitaniya. Moskva: Pedagogika.
5. Z Akhmedova. THE LAST LEAF: A MASTERPIECE OF SACRIFICE AND HOPE BY O. HENRY. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 487-489, 2024
6. Vygotsky L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
7. Piaget J. (1972). The Psychology of the Child. Basic Books.
8. Z Akhmedova, S Anorboyeva. Teaching adjectives through a box of games. Science and practice: a new level of integration in the modern world, 26-28, 2019
9. Krashen S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
10. Lightbown P., Spada N. (2013). How Languages are Learned. Oxford: Oxford University Press.

11. Джураев, А. Ж., Нуриев, К. К., & Юсуфалиев, А. (2003). Разработка высокоресурсных лап для культиваторов. Тракторы и сельскохозяйственные машины, 2, 42-43.
12. ZG Akhmedova. REFLECTION OF VIRTUAL REALITY IN THE NOVEL “ANIMAL FARM” BY ORWELL. УЧЁНЫЙ XXI ВЕКА, 16, 0.
13. Xusanov, H. (2021). Historical stages of Uzbek national singing art. Интернаука, (22-4), 59-60.
14. Mo‘minova, L. R. (2023). Results of focusing on art and culture in the new Uzbekistan. Экономика и социум, (10 (113)-2), 244-247.
15. Рахматов, Ф. О., & Нуриев, К. К. (2022). Исследование плодов дыни как объекта технической переработки. Илмий мақолалар тўплами, 330.